

Ha azokról az irodalmi mestereimről kell szólnom, akiket nem csupán olvastam, hanem személyes kapcsolatba is kerültem velük, akkor minden bizonnyal szerencsés embernek tarthatom magam, hiszen többek közt Székely Jánosnak, huszadik századi erdélyi magyar közéletünk egyik legmarkánsabb gondolkodójának védő- és vádbeszédeit hallgathattam sokáig nap mint nap.

Kis híján másfél évtizeden át ültünk ugyanabban a szerkesztőségi szobában, és vitáztunk is gyakran, bár nem tudom, nevezhető-e vitának az a párbeszéd, amikor egy dilemmák közt vergődő fiatalember szegezi szembe kérdéseit és kételyeit egy kiforrott, eszméiből – ahogy ő mondta: „rögeszméiből” – ki nem téríthető író-filozófussal. Persze, most utólag azon is el kell töprengenem, hogy Székely Jánosnak ugyanolyan szerencséje volt-e velem, mint nekem ővele, hiszen én tanítványnak teljességgel alkalmatlan voltam végül is, miközben ő minden elfojtott szenvedélyével, minden letagadott indulatával egyvalami szeretett volna lenni minden pillanatban: mester. Az is volt. Akkor is, amikor kimerítő levélben válaszolt fiatal költők zsegeire, és akkor is, amikor írt. Verset, prózát, esszét, drámát, akármit. Hogy miért nem lehettem jó tanítványa Székely Jánosnak? Egyrészt azért, amiért nagyságát ugyan elismerve, kortársai zöme is már-már zsákcának tartotta, amit ő az irodalomban művelt, másrészt pedig, ha megszülettem volna tanításait, akkor hanyatt-homlok menekültem volna a politikától. Nem tettem, de utólag sem tudhatom, nem neki volt-e igaza mégis. Bár a vélt vagy valós hatalomtól való irtózat, ez a paranoiába hajló hőkölés minden küldetés-gyanús embertől, minden manipuláció-gyanús ideológiától – és melyik ideológia nem manipuláció-gyanús? – nyilvánvalóan egy zseniális író kissé gyermeketeg próbálkozása volt arra, hogy mindenfajta kísértéstől megvédje magát. Ráadásul a kommunizmusban ez valami olyasminnek tűnt, mint amikor egy antialkoholista állandóan arra hivatkozik, hogy gyógszert szed, azért nem ihat egy kortyot sem, és ezt az érvet az egyébként erőszakos asztaltársaság is elfogadja kénytelen-kelletlen. Pedig Székely János folyamatosan a hatalomról írt műveiben, a jó hatalom esélyeit latolgatta a rossz hatalommal szemben, az egyén és a közösség viszonyát elemezte folyamatosan, kereste a kiutat abból, hogy az emberi társadalom, de általában a biológiai lét is fölé- és alárendeltségek bonyolult hálózatából áll. Nem az emberek közti egyenrangú viszonyt utasította vissza, amikor újból meg újból a magány apologétájának mutatkozott, hanem a hatalom ördögi mivoltát, miszerint önmagunk felemelése mások alárendelésével jár együtt, és mégis így akarunk boldogulni. Majdnem azt mondtam: üdvözülni, de nem hiszem, hogy ezt a szót Székely János valaha is leírta volna, vagy ha mégis, akkor sem tulajdonított fontosságot neki. Egyébként élete-életműve nagy paradoxonát ő maga fogalmazza meg sokszor, sokféleképpen. Például: „Így volt: sosem követtek, és / Nem boldogított soha semmi. / Nem való voltam közlegénynek, / Hát mindenütt vezér akartam lenni, / S ha nem kellettem, szótlanul / Odébbálltam, s hogy múlték a harag, / El-elnéztem: a kornyatag fűvön / Mint mászkálnak a piros bogarak” – írja 1956-ban (Egyedül). Ugyanennek a versnek a befejezésében a jellegzetesen Székely János-i – didaktikusnak tartott, de tulajdonképpen a hagyományos csattanó szerepét betöltő – tanulságot még egyértelműbben mondja ki: „Így elégedtem egymagam. / Ki minden voltam, így lehettem senki. / Így elégedtem egymagam, / Mivel nem tudtam engedelmeskedni.”

Könnyű lenne annyival elintézni ezt a hitvallást, hogy egy zsarnoki rendszer rothasztó hatásától kísérelt meg ezáltal távol maradni, vagyis egy konkrét helyzetre adott elvont válasz a Székely János életműve. Nem hiszem. Azt gondolom, hogy ennél sokkal többről van szó, egy létköltészetről, létirodalomról, amely az időt és teret – a helyet! – ugyan nyersanyagként használja, de makacsul az örökkévalóságban gondolkodik, rész és egész viszonyát akarja meghatározni, önmagát résznek tekintve, alázattal, és ugyanakkor, ugyanott egésznek is, határtalan göggel. Az is életművének paradoxona, hogy alapjában véve nem érdekelték, sőt, irritálták az irodalmi alkotás fontosnak tartott céljai: eredetiség, újítás, és éppen ebből az irritáltságból, ebből a dacból születnek sorra remekművei. Már-már anekdotikus történet, hogy gyűjteményes verseskönyve A hallgatás tornya címmel jelent meg 1973-ban, és akkor sem volt hajlandó címet változtatni, amikor szóltak neki, hogy Weöres Sándornak is van egy azonos című könyve. Így aztán az a különös helyzet állt elő, hogy mivel a magyarországi terjesztő nem akarta így átvenni a könyvet, annyiba beleegyezett, hogy ottani terjesztésre a Kritérium Kiadó más címmel exportálja: Egy láda agyag. Őt nem zavarta az egybeesés, illetve úgy gondolta, hogy nem fontos, mert az eredetiség is teljesen mellékes az igazsághoz képest.

Úgy képzelem valahogy, igaz, inkább csak most utólag, nem akkor, amikor karnyújtásnyira ültünk egymástól íróasztalunknál, hogy az történt vele is, mint azzal a japán katonával, aki egy csendes-óceáni szigeten a világtól elzárva, csak évtizedek múlva tudta meg, hogy véget ért a háború, addig naponta megtisztította fegyverét, és készen állt a bevetésre. Egyetlenegy lényeges különbség van a kettő között, tudniillik az, hogy Székely János tökéletesen tudatában volt a helyzetnek, sőt, meg is szenvedte azt, nem is maradhatott ő sem érintetlenül, kompromisszumokat is kötött, mégis úgy élte túl – mert túlélte erkölcsileg is, esztétikailag is – azt a kort, hogy látszólag minden pillanatban elvonatkoztatott tőle.

A háborús hasonlat egyébként sem véletlen részemről, hiszen életének szinte legtöbbit idézett korszaka a kadétiskolás időszak, majd a menekülés. Ebből ihletődött a Soó Péter bánata, huszadik századi prózánk egyik legfontosabb alkotása, de A nyugati hadtest című novellafűzér is, amely nyugodtan Ottlik, Musil és Vargas Llosa hasonló témájú regényei mellé helyezhető. Legfennebb az a keserű kérdés merül fel bennem ilyenkor, egy ilyen impozáns névsort látva, hogy lesz-e vajon, és mikor lesz előítéletek nélküli magyar irodalmi értékrendünk, vagy pedig tovább okoskodunk azon, hogy vannak kánonon belüli és kánonon kívüli írók és művek. Én azt gondolom, hogy elfogultságok vannak, félműveltségek, esetleg divatdiktátorok, de legyünk optimisták: előbb-utóbb helyükre kerülnek a dolgok. Például úgy, hogy időnként újraolvasunk műveket.

Hiszen Székely János a maga korában nem lehetett része a kánonnak, és nem csupán a hivatalosnak, hanem a nemhivatalosnak sem. Ahhoz nem volt eléggé populáris, nem volt eléggé népi vagy nép-nemzeti.

Egy, Tamási Áronon nevelkedett, de a pad alatt Nyíró Józsefet is olvasó, később Sütő András műveit mondatonként izlelgető, némiképpen édességkedvelő nemzedék Székely Jánost izetlennek, sőtlanak érezhette, sehol egy tájnyelvi fordulat, sehol egy nyelvi játék. Magam is rég túl voltam már a könyvmániás kamaszkoron, amikor Az árnyék és a Soó Péter bánata egyszerűen mellbe vágott, valahogy úgy, mint a vagy édeskés vagy bűdös hazai cigaretták után egy hihetetlenül erős, de parfüm és zamat nélküli francia Gauloise.

Ez az állandóan hivatalnok-szürke öltönyben járó, tettetett szelídségével bennem egyébként is galambösz szinképzeteket ébresztő ember, azt hiszem, egész életében színházat játszott. Eltitkolta erejét, állandó panaszkodásával becsapta a sorsot, pedig a valóságban a végletek, a meghökkentő ellentétek, a konvenciók kuliszái mögött lezajló drámák és tragédiák írója volt. Megirtam már valahol, de talán nem árt elismételni, hogy milyen különös feladványt adott nekem még egyetemi hallgatóként, 1973-ban. Akkor már rendszeresen leveleztünk, hiszen még tizenhét éves koromban közölte első verseimet az Igaz Szóban, és attól kezdve egyik

mentoromnak tartottam. Nos, kaptam tőle egy kedves meghívót, szabadegyetemi előadása lesz Kolozsváron, menjek el, mert amit mondani akar, nekem is fontos lehet. Hogyne mentem volna el, ifjú poéta, a Gaál Gábor irodalmi kör elnöke, persze hogy kíváncsi voltam, miről lesz szó. Hát ez volt az a sokáig visszhangzó előadás, az Ars poetica, amelyben Székely János támadhatatlannak tűnő logikával végül is azt üzenté, ezek szerint nekem is külön, hogy verset írni teljességgel értelmetlen dolog: „Nos, lehajtjuk fejünket, és igen halkán, de annál nagyobb nyomatékkal az mondjuk: bizony ez így van. A modernnek meggyőznek arról, hogy a régi módon nem lehet írni. Csakugyan nem lehet. A konzervatívok arról, hogy az új módon nem érdemes. Csakugyan nem érdemes. A régi módon nem lehet, az új módon nem érdemes írni. Sehogyan sem lehet, sehogyan sem érdemes írni.

A költészet meghalt.”

Előadását lélegzetállító, de számomra akkor vérlázító poénnal fejezte be: „Költői hitvallásom, míg ment az írás, énnekem is volt. Szép, kerek, kövér, kiadós ars poeticám, öröm volt nézni. Aztán, ahogy apadt a termés, ő is fogyott, zsugorodott. Mihelyt konstatáltam a költészet halálát, magától elapadt ő is. Ma már csak egy szó. Ha kíváncsiak rá, elárulom.

Tehát, kedves barátaim, figyelmüket kérem.

Ars poeticám a hallgatás.

Versem – hallgassák meg, kérem –, versem: a csend.”

Leforrázva mentem haza, nem értettem egyet természetesen Székely Jánossal, de legfőképpen az izgatott, miért akarta, hogy ott legyek mindenképpen ezen az akkor happeningnek számító eseményen, miért akarta minél hamarabb tudatni velem: jobb, ha én sem írok verset. A tanácsot nem fogadtam meg, persze, de azóta úgy gondolom, megtiszteltetés volt ez a meghívás ettől a végtelenül udvarias, de igazságai kimondásában hihetetlenül könyörtelen írótól.

És ő ezután már valóban nem írt verset, bár egy ideig úgy tudtam, hogy egyik legfontosabb sors-versünk, magyarság-versünk, A vesztesek jóval később, A nyugati hadtest megírása idején született. Holott csak annak a kötetnek a záróakkordjaként jelenhetett meg, viszont mint kiderült, 1973-ban már megvolt a költemény, legalábbis ő utólag, a válogatott verskötetében így keltezte. Ezek szerint a szabadegyetemi előadás idején már valóban megírta azt a verset, amely az 1954-es Bolyai hagyatékánál és az 1956-os Parti füzesnél is sokkal jelentősebb alkotás. A magyar költészet egyik alapműve, de a magyar nemzetszemlélet – önszemlélet – egyik fontos állomása is, úgy gondolom. Ráadásul oly korban is íródott, amikor általában a nemzet fogalmáról beszélni lehetett, és még kevésbé a magyar nemzet történelmi helyéről, szerepéről, ellentmondásairól. Dicsérni nem szabadott, bírálni nem lett volna erkölcsös. A deklarált elhallgatás évében írt költemény ezt az ellentmondást oldja fel, ezt a tiltást dönti romba páratlan intellektuális erővel, de dühvel, keserőséggel, szenvedéllyel és szeretettel is telítve ugyanakkor. Székely János ugyanis szerintem a szabadegyetemen nem azt mondta valójában, hogy a költészet meghalt, hanem azt, hogy eddig sem érdekelt, ezután sem fogja érdekelni, mit neveznek költészetnek mások, mert eddig is az igazság kimondása számított, és ezután is az fog számítani, műfajtól és – ezért valóban konzervatív író ő – nyelvkritikai szempontoktól függetlenül. Tulajdonképpen nyilvánosan vindikálni akarta magának a jogot, hogy úgy írjon, ahogy jónak látja. Mert verset ugyan egyet-kettőt csupán, de írt bizony azután drámai jambusban több sodró erejű színművet. Egyébként A vesztesek is a jogról szól bizonyos értelemben: hogy jogunk van szeretni azt, aki veszített, jogunk van az ő igazát tekinteni most már érvényesnek, jogunk van vállalni a veszteseket. Ma ezt a magyarázatot közhelynek, netán demagógiának is érezhetjük, a versben viszont minden szó a helyén van.

Ritkán olvasni verset, amelyben a kép és az érzelem, a látvány és a mögöttes jelentés között ekkora feszültség, ilyen hatalmas különbség van. Képileg a kétségbeesett, de mégis nehézkes visszavonulás határozza meg a szöveget, valami egyszerre visszahúzó és előretaszító erő, illetve a kettő egymásnak feszülése: „Kínlódva, tülekedve caplatnak a sárban –I.

Ennek viszont végig ellentmond az ugrálás, daktilikus-anapesztikus ritmus, amely a neki-nekilódulás, zihálás, bicegő futás, sőt, néha a menetelés képzetét is fel tudja kelteni. A vers látványelemei következetesen a szürke, esetleg a barna színt sugallják: sár, ólmos eső, de nyilván maga a katonaruha is. Emellett a hidegség-érzet vonul végig a szövegen: „hüllőhideg”. Három kisülési pontja van a versnek, három helyen tetőzik és oldódik fel valamiképpen a feszültség, három konklúziót fogalmaz meg a költő, és ilyen szempontból egy triptichonhoz is hasonlít a mű. Csúnya, kiábrándító a menekülő sereg, és aztán hirtelen érzelmileg átfordul minden: „Rájuk villan a lámpa: / lzzadt, pelyhes kamaszarc, / Borostás, torz, öreg arc, / Gyönyörű, gyönyörű arcok.” Ez az a pillanat, amikor felöltik bennünk egy másik idézet, Ady Endrétől: „utálatos, szerelmes nációm”. A második fontos megálló egy elvi következtetés: „Ám a vereség, / Tönkretetés, megalázás / Jogot ad, igazat ad.” Ez lenne a bölcséleti alapvetés ahhoz a ragaszkodáshoz, amit Székely János nem akar irracionálisnak elfogadni: a saját történelem, a saját nemzet szeretete. Végül pedig a vers befejezése összefoglalja, egymásba öleli az előző két kép- és gondolatsort, és zseniális módon fordítja a hagyományosan pesszimista nemzet- és történelemszemléletünket valamiféle – ki-ki döntse el, hogy racionális vagy irracionális – optimizmusba. Hiszen új ezeréveket jósol azoknak, akik állandóan vereséget szenvednek: „Aritmikusan ollózik a lábuk, / Füst csap utánuk, / Szörcsög alattuk a lé. // Mennek szegények / Új ezerévek / Ezer új veresége felé.”

A vesztesek minden bizonnyal a nagy magyarság-versek sorába illeszthető, A magyarokhoz, az Előszó, a Virrasztók, a Koszorú, a Tükör előtt vagy a Psalmus Hungaricus mellé, de ezektől eltérően, a csúnyaság, a legyőzöttség, a megvertség pátoszáat tudja előzménytelenül hitelesen felmutatni. A vesztesek menekülőinek most már éppúgy igazuk van, mondja Székely János, mint neki magának, aki csakis úgy nyerhette el a saját maradandó igazságát, ha cserében lemondott a pillanatnyi győzelmekről.

Marosvásárhely, 2012. február 12.

Denumire autor: Markó Béla

Látó Szépirodalmi Folyóirat